Lunds universitet
Språk- och litteraturcentrum
Handledare: Cajsa Sjöberg
29/1 2021

Kandidatuppsats i latin
Filip Franzén
LATK11

MANES, LEMURES ET LARVAE

En studie av romerska ”spöken” och deras interaktioner med människor

Innehållsförteckning

1. Inledning ... 3
2. Dagens forskningsläge ... 3
3. Frågeställning ... 4
4. Metod ... 4
5. Material och avgränsning ... 5
6. Beskrivningar och definitioner av orden *manes*, *lemures* och *larva* hos antika romerska författare ... 5
6.1. Maner ... 5
6.1.1. Maner i underjorden ... 6
6.1.1.1. Ovidius ... 7
6.1.1.2. Petronius ... 7
6.1.2. Maner i de levandes värld ... 8
6.1.2.1. Livius ... 8
6.1.2.2. Plinius d.y. ... 8
6.1.2.3. Suetonius ... 9
6.1.3. Slutsats om maner ... 10
6.2. Lemurer ... 10
6.2.1.1. Horatius ... 11
6.2.1.2. Ovidius ... 11
6.2.1.3. Persius ... 12
6.2.1.4. Apuleius ... 13
6.2.2. Slutsats om lemurer ... 14
6.3. Larver ... 14
6.3.1.1. Plautus ... 14
6.3.1.2. Apuleius ... 16
6.3.1.3. Petronius ... 18
6.3.2. Slutsats om larver ... 19
7. Högtider kopplade till maner, lemurer och larver ... 19
7.1. Parentalia & feralia ... 19
7.2. Lemuria ... 20
8. Analys och diskussion ... 22
8.1. Relationen mellan maner och lemurer ... 22
8.2. Betydelseförändring av ordet *larva* över tiden ... 24
8.3. Utseendemässig gestaltning ... 24
8.4. Interaktioner med människor ... 25

9. Slutsats 27
10. Bibliografi 29

1. Inledning

Dicit quidem et animas hominum daemones esse et ex hominibus fieri lares, si boni meriti sunt; lemures, si mali, seu laruas; manes autem deos dici, si incertum est bonorum eos seu malorum esse meritorum. [...] Inde autem perhibet appellari Graece beatos εὐδαίμονες, quod boni sint animi, hoc est boni daemones, animos quoque hominum daemones esse confirmans.
(Augustinus. *De civitate Dei*. IX, 11)

Han (Apuleius) säger att människornas själar är demoner och att människorna blir larer om de varit goda, lemurer eller larver om de varit onda, men att de kallas för gudomliga maner, om det är osäkert ifall de förtjänar gott eller ont. […] Han säger dessutom att de välsignade på grekiska kallas εὐδαίμονες [eudaimones], eftersom de är goda själar d.v.s. goda demoner och bekräftar således att människors själar är demoner.[1]

Så skriver Augustinus på 400-talet e.v.t. i sitt verk *De civitate Dei* där han bland annat behandlar Apuleius syn på vad som händer med människor och deras själar efter döden. Själarna beskrivs här som en sorts demoner som efter döden blir till olika sorters andar eller vålnader beroende på hur människorna uppfört sig i livet. De ord han använder här är *manes*, *lemures*, *larvae* och *lares*. Även i modern litteratur som behandlar vålnader och andar i antiken beskrivs de ofta på ett liknande sätt: Manerna beskrivs som goda eller neutrala medan lemurerna och larverna är onda. Denna kategorisering är något som vi i denna uppsats kommer se inte helt avspeglar romarnas syn på dem, då dessa termer av romarna används på olika sätt beroende på hos vilken författare de förekommer.
Skillnader och likheter dessa termer emellan har diskuterats och kommenterats såväl av antika författare som nutida forskare och kommer tas upp längre fram i denna uppsats.

2. Dagens forskningsläge

I den moderna forskningen och litteraturen som behandlar andar och vålnader under antiken undersöks främst hur de uppträder i specifika textstycken eller hos specifika författare. Det har dock på sistone skrivits ett antal mer omfattande verk på området. Några exempel är bland andra Debbie Felton i *Haunted Greece and Rome: Ghost Stories from Classical Antiquity* (1999), Jan N. Bremmer i *The Rise and Fall of the Afterlife* (2002), Daniel Ogden i

[1] Denna översättning är min egen. Om ingen annan översättare anges är översättningarna i denna uppsats mina egna.

samlingsverket *Magic, Witchcraft, and Ghosts in the Greek and Roman Worlds* (2009) samt Jarrod Lux i *Examination of the Lemures and the Lemuria* (2008).

3. Frågeställning

I detta arbete kommer jag undersöka begreppen *manes*, *lemures* och *larva* i interaktioner med människor samt vilken form dessa andeväsen tar vid dessa interaktioner. De frågor som jag valt att behandla för att kunna undersöka och beskriva de här andarna är följande:

- Hur beskrivs dessa andar i romersk litteratur?
- Hur interagerar dessa varelser med människor och de levandes värld?
- Hur använder olika författare dessa tre begrepp?

4. Metod

Jag har som tillvägagångsätt sökt på orden: *manes*, *lemures*, *larva* samt alternativa stavningar och böjningsformer i textdatabaserna Perseus Digital Library, Loeb Classical Library och Packhard Humanities Institute. Jag har då letat efter textstycken där orden förekommer i betydelsen: ande, vålnad eller gudom samt översättningar på engelska där motsvarande ord förekommer. Ordet *manes* har i dessa betydelser givit ca 350 träffar på Perseus och Pachard och *lemures* och *larva* har givit ett tiotal träffar var.

Bland dessa källor har jag sedan sållat ut dem som jag anser är relevanta i enlighet med avgränsningen nedan, vilket lett till ett mer lätthanterligt antal citat, framför allt gällande *manes*. I fråga om tidsspann betyder detta att mina källor sträcker sig över en rätt så lång tidsperiod eftersom ordet *larva* exempelvis först förekommer hos Plautus redan så tidigt som på 200-talet f.v.t. Med undantag för denna källa är mina källor främst hämtade från ca första århundradet f.v.t fram till 250-talet e.v.t. Då de flesta av mitt antika källmaterial skrivits av personer som tillhörde överklassen och rörde sig bland samhällets elit, blir detta en studie framför allt baserad på deras perspektiv och ger således inte en representativ bild av synen hos gemene man. Geografiskt sett behandlar uppsatsen framför allt material från den Apenninska halvön.

5. Material och avgränsning

Då detta arbete fokuserar på interaktioner och möten mellan andeväsen och människor, har jag avgränsat mina citat och exempel till sådana som beskriver, nämner eller på annat sätt ger en ledtråd om just detta. Med denna avgränsning utesluter jag också begrepp som *lares*, *penates* och *genii* då dessa andar, i de texter jag undersökt, snarare är olika typer av skyddsandar som inte uppträder som någon typ av spöken eller vålnader eller interagerar med människor. Jag har även uteslutit ord som umbra, imago som endast beskriver vålnaders utseende som en slags skuggestalter. Med interaktion avser jag stycken där något av dessa andeväsen uppenbarar sig för människor, besätter dem, talar till dem eller lyssnar till dem och på något sätt svarar eller reagerar på vad de säger. När det kommer till beskrivningarna av andarna har jag främst avgränsat citaten till sådana som ger ledtrådar om deras utseende, natur, uppkomst och koppling till de döda. Orden *lemures* och *larva* förekommer som tidigare nämnts sällan i antik litteratur och i föreliggande uppsats blir de än färre efter att jag begränsat citaten till just ställen där interaktioner andar och människor emellan beskrivs samt citat där författaren ger en definition av ordet. Trots dessa avgränsningar har jag här kunnat inkludera majoriteten av texter där dessa två ord förekommer. Antalet textstycken som behandlar ordet *manes*, vilket är ett mycket vanligare förekommande ord, blir efter avgränsningen mer hanterbart och hamnar på ungefär samma antal som *lemures* och *larvae*.[2] Detta då ordet i majoriteten av de textstycken som jag lyckats hitta används för andar och själar som håller sig i underjorden utan att interagera med människor eller som synonym till underjorden och således är mindre relevanta som underlag till denna studie.

6. Beskrivningar och definitioner av orden *manes*, *lemures* och *larva* hos antika romerska författare

6.1. Maner

Ordet *manes* härstammar från det arkaiska adjektivet *manus/manis*-god[3] och dess *plurale tantum*-form *manes* går likt *lemures* enligt Lux ihop med den romerska traditionen att de dödas andar ofta talas om som en samlad hop i underjorden snarare än individuella andar.[4]

[2] Jag har i min undersökning inkluderat nio textstycken där maner nämns, åtta där lemurer nämns samt tio där larver nämns.
[3] Dumezil, George. 1977. 365.
[4] Lux, Jarrod. 2008. 22-23: Fay, Edwin W. 12–15: Latte, Kurt. 1960. 99.

Ordet används dock likt *lemures* även för enskilda vålnader vilket kommer visa sig i några av de texter jag här valt att inkludera. Slår man upp ordet *manes* idag i lexikon så som Ahlberg eller Lewis & Short beskrivs de oftast som goda eller likgiltiga andar/vålnader som framför allt befinner sig i underjorden.[5]

Även i antik litteratur uppträder manerna sällan som vålnader i de levandes värld utan håller sig mestadels i underjorden, dit de kommit efter döden, och det är just i anslutning till döden som en viktig detalj dyker upp, nämligen att de dödas kroppar begravs på ett korrekt sätt. I antikens Rom var det viktigt att en person begravdes och därtill i enighet med de passande riterna. Det är även vid minnesinskriptioner på just gravstenar, med början i den augusteiska eran, som den mycket vanliga formeln *di(i)s manibus* (*D.M.*)[6] först förekommer. Manerna förekommer också, sin påstådda godhet till trots, ofta i förbannelseskrifter, så kallade *defixiones*, samt i böner och supplik i allmänhet.[7]

Deras koppling till begravningar och underjorden är något som bland andra Ovidius, Varro och senare även Petronius nämner och det är ifrån dem jag har hämtat mina första citat.

6.1.1. Maner i underjorden

Även om detta arbete främst fokuserar på interaktioner som utspelar sig i de levandes värld bör det åter igen uppmärksammas att *manes* i majoriteten av texter används för att beskriva förfädernas andar som håller sig till underjorden och de beskrivs som skuggestalter som ser ut som de gjort i livet. Exempel på detta är författarna Silius Italicus och Ovidius som i sina verk *Punica* respektive *Metamorphoses* ofta använder ordet tillsammans med ord som *umbra* och *imago*. Dessa beskrivs oftast som antingen goda eller likgiltiga gentemot de levandes värld, men ordet *manes* används även ofta som en metonymi för Hades och dess invånare i helhet. Jag har som representation av detta valt att inkludera textstycken av Ovidius, Varro och Petronius, som beskriver manerna i underjorden då kopplingen till begravningar, parentalian

---

[5] Västerbro, Magnus. *Vålnadens Historia: Spöken, Skeptiker och drömmen om den odödliga själen.* Volante*:* Stockholm*.* 2019. 23: Charlton T. Lewis, Charles Short, *A Latin Dictionary*. Uppslagsord: *manes*: Thiel, Mathias Winge, Johan *NE:s Latin-Svenska ordbok*. 3:e upplagan. Författarna och NE Nationalencyklopedin AB. Livolia Print: Riga. 2017. Uppslagsord: *manes*: https://en.wikipedia.org/wiki/Manes: https://sv.wikipedia.org/wiki/Maner_(mytologi).

[6] *Till de gudomliga manerna*: Rose, Herbert. J. 1930. 133

[7] Granzow-Busch, Niels-Peter. Romeinen spraken vloeken over elkaar uit, *Historia*. 2017-04-12 https://historianet.nl/beschavingen/romeinse-rijk/romeinen-spraken-vloeken-over-elkaar-uit. (Hämtad 2020-10-12): Gager, John. G. *Curse Tablets and Binding Spells from the Ancient World*. Oxford University Press. Inc: New York. 1992. 12-13: “Per patrios manis […] te precor.” ”Vid fädernes maner ber jag dig.” Vergilius. Aeneiden. 10.524-5.

och feralian samt hur de agerar i underjorden kontra de levandes värld som tas upp här återkommer längre fram i uppsatsen.

6.1.1.1. Ovidius

I sitt diktverk *Fasti*, skrivet på elegiskt distikon, beskriver Ovidius bland annat högtiden *parentalia*. Den firades under nio dagar med start den 13 februari och slut den 21 februari då den kulminerade i *feralia*. Under parentalian skulle familjens förfäder uppmärksammas och kontakten med deras andar stärkas. Parentalian firades mestadels inom familjen genom att bringa små och enkla gåvor till förfädernas gravar utanför stadens gräns, *pomerium*.

Animas placate paternas parvaque in extinctas
munera ferte pyras. Parva petunt ***manes****,*
pietas pro divite grata est munere: non avidos
Styx habet ima deos.
(Ovidius. *Fasti* 2.533-540)

Blidka fädernas andar och bringa små
gåvor till de utslocknade bålen.
Manerna *begär lite, fromhet föredras framför*
dyra gåvor: inga giriga gudar bor i Styx djup.

Denna text ger oss inte bara information om parentalians firande utan även om manernas natur. De är som tidigare nämnts de begravda förfädernas andar som bor i underjorden och är mer brydda om firarnas fromhet än de gåvor de får, vilka vidare inte är lika specificerade som under vissa andra högtider (se avsnitt: *lemuria*), men det är fortfarande viktigt att blidka dem.

6.1.1.2. Petronius

Ca 100 år senare beskrivs manerna i Satyrikon med ett citat ur *Aeneiden*.[8] Där beskrivs de likt i Ovidius *Fasti* som just de begravdas andar till skillnad från lemurer och larver som sägs vara spöken eller andar av människor som antingen inte begravts eller begravts på ett felaktigt sätt (se avsnitt: *lemures* resp. *larvae*).

Petronius. Satyricon. 111.
Id cinerem aut ***manes*** *credis sentire* ***sepultos****?*

Tror du att askan eller de ***begravda manerna***
bryr sig om din sorg?

[8] Vergilius *Aeneiden.* IV. 34. *Id cinerem aut Manis credis curare sepultos*: Alf Henrikson, *Antikens Historiker*. 3 uppl. Bonniers Grafiska Industrier: Stockholm. 1985. II. 24: Västerbro. 26, 28: https://en.wikipedia.org/wiki/Lemures. (Hämtad 2020-09-30): https://sv.wikipedia.org/wiki/Larver_(mytologi). (Hämtad 2020-09-30)

6.1.2. Maner i de levandes värld

I följande texter beskrivs på något sätt möten och interaktioner mellan människor och maner eller relationen mellan människor och maner. Beskrivningen av manerna vid dessa möten skiljer sig något från den traditionella beskrivningen av dem som goda andar.

6.1.2.1. Livius

Den tidigaste förekomsten av interaktion maner och människor emellan som jag hittat förekommer hos Livius. I bok 3 av *Ab urbe condita* skriven ca 27–25 f.v.t. beskriver han hur Verginias vålnad far runt från hus till hus för att hämnas på dem som felat mot henne. Detta går i stark kontrast till hur Ovidius och Varro beskriver manerna då Verginia här uppträder mycket våldsamt och hämndlystet.

3 58.11

*…**manesque** Uerginiae, mortuae quam uiuae felicioris, per tot domos ad petendas poenas uagati, nullo relicto sonte tandem quieuerunt.*	*… och **anden** till Verginia, hon som var lyckligare i döden än i livet, vandrade från hus till hus för att söka hämnd. Ingen skyldig lämnades ostraffad och till slut vilade hon i frid.*

6.1.2.2. Plinius d.y.

Antikens kanske mest kända spökhistoria kommer från Plinius d.y. I ett brev till sin vän Sura skriver han om historier han hört och frågar om de är trovärdiga.[9] I brevet berättar Plinius en historia om hur stoikern Athenodorus köper ett hus i Aten som lokalbefolkningen tror vara hemsökt efter att folk som bott där med tiden blivit sjuka och dött. Huset säljes således till ett nedsatt pris och Athenodorus väljer att undersöka saken närmre och köper huset för att spendera en natt i det. Under kvällen sätter sig Athenodorus i huset för att ägna sig åt skrivande när han plötsligt hör ljudet av rasslande kedjor och en vålnad uppenbarar sig i dörröppningen. Istället för att bli rädd, gestikulerar Athenodorus till vålnaden att det får vänta och återgår sedan till skrivandet. Vålnaden skrider då fram och börjar rassla med kedjorna ovanför Athenodorus huvud, vilket får honom att titta upp, resa sig och följa efter spöket som leder honom till husets trädgård, där det sedan upplöses i luften. Nästa dag grävs platsen där vålnaden försvann ut, och man hittar då de kedjade kvarlevorna efter en gammal man. Efter det att de passande begravningsriterna utförts, hemsöker vålnaden aldrig mer huset.

[9] Plinius. Epistulae. 7.4 – 11.

I berättelsen kallas vålnaden för *manes*[10] och beskrivs till utseendet som en eterisk skepnad av en mager och skäggig gammal man med ovårdat hår samt kedjade fötter och händerna i bojor, så som han kanske sett ut när han dog och begravdes. Det är alltså själen till en man som inte begravts på ett korrekt sätt och därför hemsöker den plats som han är bunden till. Detta är intressant då både skepnadens människoliknande utseende och det faktum att den är bunden till en specifik plats och bringar otur och död som vi ska se passar bättre in på hur larver brukar beskrivas.[11]

6.1.2.3. Suetonius

I Suetonius kejsarbiografier förekommer maner på tre olika ställen, i biografierna över kejsarna Tiberius, Nero och Otho. Av dessa är exempel två och tre särskilt intressanta då manerna likt hos Livius verkar återvända till de levandes värld för att utkräva hämnd på kejsarna Nero och Otho som beordrat deras avrättning.

…pars Terram matrem deosque ***Manes*** *orarent, ne mortuo sedem ullam nisi inter impios darent.* (Suet. Tib.75)	*…(andra) bad: ”Att moder jord och de gudomliga* ***manerna*** *inte skulle ge honom* (Tiberius) *hemvist i döden utom bland de onda.*
Saepe confessus exagitari se materna specie […] *et facto per magos sacro euocare* ***manes*** *et exorare temptauit*. (Suet. Nero. 34)	*Han* (Nero) *sade sig ofta hemsökas av sin moders spöke* […] *och han försökte tillkalla hennes* ***ande*** *och blidka den genom offer utfört av mager.*
Per omnia piaculorum genera ***Manes*** *Galbae, a quo deturbari expellique se uiderat, propitiare temptasse.* (Suet. Otho. 7)	*Han försökte med allsköns offer blidka Galbas* ***ande*** *av vilken han fann sig knuffad och slängd* [*ur sängen*].

Här framgår att maner inte bara återfinns i underjorden, utan kan interagera med de levande och deras värld. De framställs dock hos Livius och Suetonius inte som helt goda när de uppträder bland levande människor, utan påminner mer om lemurer eller larver som så ofta är de som uppträder hotfullt. Hos Suetonius antar den dödes ande dessutom fysisk form till

[10] *Domus postea rite conditis* ***manibus*** *caruit*.
[11] Västerbro. 26.

skillnad från de tidigare eteriska formerna och kan interagera med omvärlden, i detta fall genom att knuffa kejsare Otho ur sängen. Detta är något som kommer behandlas djupare längre fram i uppsatsen.

6.1.3. Slutsats om maner

Även om dessa beskrivningar skiljer sig något från varandra, framkommer några intressanta fakta om manerna. De var andar av döda människor som begravts på rätt sätt och håller sig mestadels till underjorden, men kan även interagera med de levandes värld. Till skillnad från lemurer och larver uppträder maner inte lika ofta på ett hotfullt och ondskefullt sätt så länge de håller sig i underjorden, vilket går ihop med definitionen av dem och ordets etymologi. Deras godhet går ihop med det faktum att feralian i den romerska kalendern klassades som *dies fastus* vilket betyder att det under denna dag inte troddes vara någon fara att bedriva handel, gifta sig eller utföra religiösa ceremonier. Detta i motsats till lemurians dagar som klassades som *dies nefasti* (se avsnitt: *lemuria*). De uppträder dock på ett mer ondskefullt sätt när de uppträder bland de levande. De främsta exemplen på detta är Verginias ande, manerna hos Suetonius och till viss del spöket i Plinius historia, som även är den enda utav andarna som är bunden till en specifik plats. Detta troligtvis då den inte begravts på ett korrekt sätt eller mördats och således inte kan komma in i underjorden medan Verginias ande istället stannar kvar i världen, för att utkräva hämnd på dem som felat gentemot henne. Hon är således fri att söka upp dem och hämnas på dem. Suetonius andar synes komma tillbaka av en liknande anledning då dessa i livet blivit avrättade på Neros respektive Othos order. Detta hämndtema uppträder varken hos lemurerna eller larverna, med undantag för den möjlighet att lemurer är larver som inte vördats tillräckligt väl under feralian.[12]

6.2. Lemurer

Lemurer beskrivs nuförtiden ofta som onda vålnader eller poltergeists.[13] NE:s Latinsk-Svenska ordbok ger definitionen: ”de dödas andar både de goda (*lares*) och de onda (*larvae*), spöken”, medan Lewis & Short endast använder definitionen: ”shades, ghosts.”
Jag har i detta stycke listat de antika texter där jag funnit ordet, för att undersöka hur nära dessa definitioner kommer romarnas syn på dem och om möjligt skapa en något tydligare bild av dem.

[12] Dumezil. 367
[13] Västerbro. 24–26.

6.2.1.1. Horatius

Lemurers omnämnanden i romersk litteratur är dessvärre få och vaga.[14] De omnämns först av Horatius år 14 f.v.t. i hans epistlar:

*Somnia, terrores magicos, miracula, sagas, nocturnos **lemures** portentaque Thessala rides?* (Hor. Ep. 2.2.208-9)	*Skrattar du åt drömmar, magiska hotelser, mirakel, häxor, nattliga **lemurer** och Thessaliska förebud?*

Lemurerna beskrivs här endast som ”nattliga”, men dess omnämnande tillsammans med skrämmande ting såsom häxor och Thessaliska förebud kan ge oss en vink om synen på dem som avskräckande vålnader som bör tas på allvar. Grammatikerna Pomponius Porfyrio och Helenius Acron som skriver på 100 respektive 200 talet e.v.t. har båda kommenterat denna strof i sina skolia angående lemurernas natur och beskriver dem på snarlika sätt:

Umbras vagantes ante diem mortuorum et ideo metuendas.[15] (Porphyrio)	*Vandrande vålnader av dem som dött i förtid och som således bör fruktas.*
Umbras terribiles biothanatorum.[16] (Acron)	*Fasansfulla vålnader av dem som dött en våldsam död.*

6.2.1.2. Ovidius

Nästa omnämnande förekommer år 8 e.v.t. i Ovidius verk *Fasti* i beskrivningen av festivalen *lemuria*.

*mox etiam **lemures** animas dixere silentum:* […] *nec viduae taedis eadem nec virginis apta tempora: quae nupsit, non diuturna fuit.* (Ovidius. Fasti. 483–88)	*Snart blev **lemurer** det namn man gav åt de tigandes själar* […] *medan den pågår bör ej änkor, och ej heller jungfrur gifta sig, gör någon så blir hennes levnad ej lång.* (Ingvar Björkesson)

[14] Lux, *Examination of Lemures and Lemuria*. University of Florida, 2008
[15] Hauthal, Ferdinand. *Acronis et Porphyrionis Commentarii in Q. Horatium Flaccum, Vol. 2.* Berlin: Springer. 1864-66. 572.
[16] Wissowa, G. et al., eds. 1932

Här förklaras endast att lemurerna är de dödas själar, men av sammanhanget framgår att det bringar olycka och död till den kvinna som gifter sig under den tid de härjar runt. *Lemures* som ett annat ord för de dödas skara (*mox etiam lemures animas dixere silentum*) har diskuterats av forskare och denna diskussion kommer jag återkomma till längre fram. Horatius beskrivning av firandet av högtiden *lemuria* och dess historia i helhet ger oss ännu mer information angående lemurerna och även detta kommer att undersökas i sin helhet i längre fram i uppsatsen.

6.2.1.3. Persius

I Persius femte satir från första århundradet e.v.t. präglas av Horatius tema om att leva utan oro. Där beskrivs lemurerna endast som svarta (*nigri lemures*).[17] Den svarta färgen kan möjligtvis säga något om lemurerna. I latin finns ett antal olika ord för ”svart”, av vilka de vanligaste är *ater* och *niger*, vilka båda, förutom att beskriva färgen svart även kan betyda saker som *ond, illvillig* och *olycksbringande*.[18] De omnämns liksom hos Horatius tillsammans med skräckinjagande ting. Den skolie som skrivits till detta stycke förtydligar ordets betydelse och drar en parallell till det grekiska ordet *δαίμων* (daimon):

***Lemures** dicuntur **dii manes**, quos Graeci δαίμονας vocant velut umbras quasdam divinitatem habentes. **Lemuria** autem dicuntur dies, quando **manes** placantur*.[19]	***Lemurer** kallas de **gudomliga maner** som grekerna benämner δαίμονας (daimonas), liksom skuggvarelser med gudomliga egenskaper. Och dagarna då **manerna** blidkas kallas för **Lemuria**.*

Kopplingen mellan lemurer och maner blir även här tydlig och det framgår att lemurerna själva är en typ av maner. De sägs också ha gudomliga egenskaper vilket är något som återkommer i både romersk och grekisk litteratur.[20]

[17] Pers. 5. 185
[18] Thiel, Mathias. Uppslagsord: *ater, niger*: T. Lewis, Short, Charles. Uppslagsord: *ater, niger*.
[19] Wissowa, G. et al., eds. *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*. Vol 12, 2. Stuttgart: J. B. Metzler, 1893-1978. 1932: Jahn, Otto. *Satirarum liber; cum scholiis antiquis*. Leipzig: Breitkopf. 1843. 339.
[20] Lux. 2008. 14

6.2.1.4. Apuleius

Apuleius nämner under 100-talet e.v.t. lemurer både i *Metamorphoses* och *De deo Socratis*.

Metamorphoses 4.22

*Et ecce nocte promota latrones expergiti castra commovent instructique varie, partim gladiis armati, partim in **Lemures** reformati, concito se gradu proripiunt.*

*Och se, då natten framskridit vaknade rövarna och bröt läger: utrustade på olika vis, vissa beväpnade med svärd, och andra klädda som **lemurer** drog de sig hastigt undan.*

De deo Socratis 15.6

*Est et secundo significatu species daemonum animus humanus emeritis stipendiis vitae corpori suo abiurans; hunc vetere Latina lingua reperio "**Lemurem**" dictitatum. Ex hisce ergo **Lemuribus** qui posterorum suorum curam sortitus placato et quieto numine domum possidet, Lar dicitur familiaris.*

*Det finns även demoner i annan betydelse — den mänskliga själ som övergett sin kropp efter att ha tjänat den i livet; i gammalt latin finner jag att denna kallas **lemur**. Bland dessa **lemurer** kallas den vars lott det är att trösta sina efterlevandes sorger, och bebo hemmet i sin lugna och tysta närvaro, för "huslar".*

I *Metamorphoses* är ordets användning inte särskilt annorlunda, utan det används för en typ av skrämmande vålnad som en grupp rövare klär ut sig till. I *De deo Socratis* däremot förklaras vad lemurer är och det förklaras att de är de dödas själar, men istället för att som i tidigare exempel jämställas med manerna så hävdas här att vissa av dem istället kan vara skyddsväsen, så kallade *lares* och specifikt *lares familiares*. Texten ger också en vink om att ordet *lemur* är mycket gammalt (*vetere lingua Latina*). Troligtvis förekom det således långt före vårt tidigare citat från Horatius, något som Lux anser att även grundformen i *plurale tantum* kan peka på.[21] Påståendet om att vissa av dem tar hand om de efterlevande och blir familjens skyddsandar står dock i stark kontrast till hur de tidigare omnämnts som skrämmande och farliga. Vid denna tid troddes larer vara väsen som beskyddade hemmet och samhället, nära besläktade med penaterna och att lemurer skulle anta denna roll går helt emot hur de tidigare beskrivits. [22] Vidare brukar ordet *lar* ses som etymologiskt och folkloristiskt besläktat med ordet *larva* (se avsnitt: *larver*).[23]

[21] Lux. 2008. 23.
[22] https://www.ancient.eu/article/34/roman-household-spirits-manes-panes-and-lares/. Hämtad 2020-10-29.
[23] De Vaan, Michael Arnoud Cor. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Koninklijke Brill NV: Leiden. 2008. Uppslagsord: *lar, larva*.

6.2.2. Slutsats om lemurer

Även om beskrivningarna i dessa stycken skiljer sig något från varandra så framkommer några tydliga bilder av lemurernas natur. De är först och främst de dödas andar som återvänder till och interagerar med de levandes värld. De beskrivs också som svarta med en koppling till natten, en beskrivning av vålnader som enligt Felton var vanlig och sågs som särskilt skämmande. Winkler menar däremot att färgen i sig inte var en avskräckande aspekt hos spöken vilket istället var saker som ovårdat hår och sargade kroppar.[24] Zoologen och antropologen W.M.S. Russell menar istället att färgen troligtvis snarare kommer av hur den dödes kropp behandlats efter döden. Om hen kremerats, vilket var vanligt bland överklassen i Rom, skulle det sista som åskådarna vid begravningen sett av den döde vara förkolnade kvarlevor och svart rök.[25] Det faktum att lemurer sägs vara obegravdas andar går dock emot detta. De framställs vidare i majoriteten av exemplen som illvilliga, avskräckande och olycksbringande vålnader.

6.3. Larver

Ordet *larva* kan i antik litteratur vara mer tvetydigt än *lemures*, men *larvae* används nuförtiden ofta som snarlikt eller synonymt med *lemures*.[26] NE:s Latinsk-Svenska ordbok ger oss definitionen: ”spöke, ond ande; mask för skådespelare.”[27] Lewis & Short definierar ordet som: *a ghost*, *spectre*: as a term of reproach, *hobgoblin*, *scarecrow*. Etymologiskt sett härstammar ordet möjligtvis från *lar* vilket skulle peka på en koppling till de döda förfäderna.[28] Jag har här inkluderat alla ställen där jag hittat ordets förekomst, med undantag för Horatius *Satyrarium Libri* då ordet där endast betecknar en vanlig ansiktsmask.

6.3.1.1. Plautus

Första gångerna vi i romersk litteratur stöter på ordet *larva* är i pjäserna *Captivi*. *Mercator*, *Casina*, *Aulularia*, och *Amphitruo* av Plautus, som även är den författare hos vilken ordet

[24] Felton. 2008, 15. “A belief in black ghosts was common and that such ghosts were supposed to be particularly terrifying”: Winkler. 1980. 162. “It is not simply black skin colour which is frightening in ominous circumstances but other visible features – unkempt hair, squalor, a ferocious look.”
[25] Russell, W.M.S. 196: Felton, D. 1999. 15.
[26] Västerbro. 2019. 26–28: The Editors of Encyclopaedia Britannica. *Lemures*. 8/8–2010. https://www.britannica.com/topic/Lemures. (Hämtad 19/1–2021)
[27] Jämför etruskiskans ΦƐΡϟΥ samt grekiskans *πρόσωπον*.
[28] De Vaan. Uppslagord: *lar*, *larva*. Ordet är troligtvis av etruskiskt ursprung, med möjlig koppling till orden: ⅃ΛΡ (politisk ledare), ⅃ΛΡϟ (stor, generös) eller ⅃ΛΡ⊗ (herre).

förekommer vid flest tillfällen. Jag kommer här att försöka utröna hur ordet används på de ställen det förekommer i dessa pjäser. Uppdelningen i akter och scener har jag här tagit ur Henry Thomas Rileys *The Comedies of Plautus*.
Mitt första exempel kommer från pjäsen *Casina* i akt 3 scen 4, i Alcesimus inre monolog.

Viso huc, amator si a foro rediit domum, qui me atque uxorem ludificatust, ***larua****.*	*Jag ska gå dit och se ifall älskaren återvänt hem från forum, den* ***larv*** *som har gjort mig och min fru till åtlöje.*

Här används ordet *larva* för någon typ av illvillig vålnad eller ande, men fortfarande en ande som kan interagera med de levandes värld och ställa till med problem för människor.
Vidare beskrivningar om larvernas interagerande med människor finner vi i pjäserna *Captivi*, *Amphitryon* och *Aulularia*. I *Captivi* förekommer ordet i akt 3 scen 4 när Tyndarus talar om Aristophontes beteende för att få Hegio att tro att Aristophontes är galen:

Iam deliramenta loquitur, ***laruae*** *stimulant virum.*	*Nu talar han i sin galenskap,* ***larver*** *driver honom.*

I detta citat är det tydligt att larva syftar på en ond eller illvillig ande som tagit kontroll över eller gastkramat Aristophontes och får honom att agera i galenskap utan att själv kunna kontrollera vad han säger och gör.
I *Amphytrion* ger Plautus oss följande replik i akt 2 scen 2, där vi åter ser hur larver tros kunna ta kontroll över en människa:

Edepol qui facto est opus; nam haec quidem edepol ***laruarum*** *plenast.*	*Det är minsann det som måste göras, ty vid Pollux är hon sannerligen full av* ***larver.***

Nästa beskrivning finner vi i pjäsen *Aulularia* i akt 4 scen 4 där slaven Strobilus anklagas för stöld av den gamle och paranoide Euclio. Strobilus säger här för sig själv:

Laruae *hunc atque intemperiae insaniaeque agitant senem.*	***Larver****, raseri och galenskap hetsar denne gamle man.*

Larverna beskrivs här åter igen som andar vilka likt starka känslor kan påverka eller till och med ta kontroll över en människa. Ingen av dessa två repliker ger oss någon ledtråd om larvernas möjliga utseende. Detta får vi dock en vink om i pjäsen *Mercator* i akt 5 scen 4 där karaktärerna Lysimachus och Eutychus båda i konversation med Demphio uttalar repliken: *Etiam loquere,* ***larva****?*[29] Till skillnad från föregående exempel så används ordet här istället som ett förolämpande skällsord menat att likna Demphio vid någon sorts varelse. Denna jämförelse kan tyda på en antropomorf form hos larven vilket passar bättre in på definitionen av ordet som mask eller Lewis & Short's definition som: *hobgoblin*.
Från dessa repliker kan vi få några ledtrådar om Plautus idé om larvernas natur.
Att de inte ses på som goda är tydligt och av första exemplen framgår att de är en sorts ande eller spöke. Det sista exemplet antyder att de till utseendet är antropomorfa.

6.3.1.2. Apuleius

Hos Apuleius förekommer ordet en gång var i tre av hans verk: *Metamorphoses* 9.29, *Apologia* 63 och *De deo Socratis* 15. I *Metamorphoses* berättas hur en kvinna försöker anlita en häxa efter att blivit påkommen med att vara otrogen av sin make mjölnaren och utslängd ur huset.

Magnaque cura requisitam veteratricem quandam feminam, quae devotionibus ac maleficiis quidvis efficere posse credebatur, multis exorat precibus multisque suffarcinat muneribus, alterum de duobus postulans, vel rursum mitigato conciliari marito, vel si id nequiverit, certe ***larva*** *vel aliquo diro numine immisso violenter eius expugnari spiritum.*	*Och efter noggrant sökande fann hon en erfaren gammal gumma, som de ansåg kunde utföra allsköns formler och illgärningar, och med många böner och överösande gåvor bad hustrun henne att antingen lugna maken och försona dem igen, eller om det var omöjligt, skicka en* ***larv*** *eller något ont väsen för att skada honom och förinta hans ande.*

Här framkommer flera olika fakta om larvers natur och dess relation till människor. Det är åter tydligt att larver är avskräckande varelser, men vidare framgår att de direkt kan åsamka folk skada och till och med döda. Det nämns också att de kan framkallas av människor, i detta fall av en häxa. Efter att ha misslyckats med det första alternativet, väljer häxan att framkalla

[29] *What, do you speak, you* ***hobgoblin****?* Riley, Henry Thomas. *The Comedies of Plautus.* London. G. Bell and Sons. 1912.

en med våld dödad kvinnas ande för att döda mannen. Beskrivningen av denna ande påminner om en grekisk *vrykolakas*, fornnordisk *draugr* eller *aptrgangr* samt vad vi i Sverige kanske skulle kalla en gengångare, med vitblek hud, sargad kropp, grått ovårdat hår täckt i aska som hänger ner framför ansiktet samt med slitna kläder och bara fötter.
Hon ser dock tillräckligt levande ut för att mannen ska missta henne för en levande kvinna och senare visar hon att hon inte är så svag, som hon framstår, eftersom hon dödar mannen och hänger honom i en takbjälke för att sedan försvinna spårlöst innan mannens medarbetare kan hitta honom.[30]
Nästa ställe där larver dyker upp hos Apuleius är i hans *Apologia* i vilken han försvarar sig mot anklagelser om magibrott. Här nämns larven tillsamans med ord som *scelestus* och *daemon*. Då ordet *daimon* sitt grekiska ursprung (*δαίμων*) i motsatts till svenskan inte nödvändigtvis har en negativ konnotation så får vi se närmre på ordet *scelestus*. *Scelestus* kan översättas på diverse sätt: brottslig, gudlös, syndig, olycksdiger, maliciös och ond för att nämna några få. *Scelestus* har i alla sina olika översättningsmöjligheter en negativ betydelse och det är således inte förvånande att detta ord används i koppling till larverna.

*Hiccine est scelestus, haeccine est **larva,** hoccine est quod appellitabatis daemonium? Magicumne istud an sollemne et commune simulacrum est?* (Apologia 63)	*Är denne brottslig? Är detta en **larv**? Är detta vad ni kallade ”demon”? Är det något magiskt eller en vanlig och allmän avbild?*

Det sista exemplet kommer från *De deo Socratis* där Apuleius skriver om vad som händer med själen efter döden.

*…qui vero ob adversa vitae merita nullis [bonis]sedibus, incerta vagatione ceu quodam exilio punitur, inane terriculamentum bonis hominibus, ceterum malis noxium, id genus plerique **Larvas** perhibent.* (De deo Socratis. 15)	*På grund av sina dåliga gärningar i livet bestraffas han genom att inte ha någon permanent boning och är dömd att vandra planlöst i en sorts exil, ett tomt hot för goda människor, men farlig för onda. Många kallar denna typ **larver**.*

[30] Ogden, 154–155: Apuleius. Metamorphoses. 9.29.

Detta är vår mest tydliga definition av vad en larv är. Här beskrivs hur en persons själ efter döden blir en larv utan någon fast boning i livet efter detta eller av annan anledning inte gjort sig förtjänt av ett gott liv efter döden. Likt skildringen i *Metamorphoses* är larverna farliga och skrämmande, men i denna beskrivning endast en fara för ondskefulla människor.

6.3.1.3. Petronius

Petronius är den sista av författarna, som jag valt, som nämner larver. I *Cena Trimalchionis* förekommer ordet *larva* vid tre tillfällen och verkar ha olika betydelser vid varje tillfälle.

Potantibus ergo nobis et accuratissime lautitias mirantibus ***larvam*** *argenteam attulit servus sic aptatam, ut articuli eius vertebraeque luxatae in omnem partem flecterentur.* Petr. *Sat*. 34. 8.	*Medan vi drack och noga studerade all lyx, bar en slav in en* ***larv*** *i silver, tillverkat så att dess lemmar och ryggrad kunde vridas i alla riktningar.*

Här betecknar *larva* helt enkelt ett skelett som enligt egyptisk tradition skulle ställas fram till måltiden för att påminna om livets ömtålighet.[31]

Similia si siligine inferior erat, ***larvas*** *sic istos percolopabant, ut illis Iuppiter oratus esset.*[32] Petr. *Sat*. 44. 5	*Om mjölet inte var fint nog, så drämde de till de* ***larverna****, för att göra dem gudsfruktande.*

Här verkar ordet användas som ett skällsord på ett liknande sätt som i den ovan nämnda pjäsen *Mercator*.

Ut ***larua***[33] *intravi, paene animam ebullivi, sudor mihi per bifurcum volabat, oculi mortui, vix unquam refectus sum.* Petr. *Sat*. 62.10	*Likt en* ***larv*** *klev jag halvdöd in, svett rann längs mina ben, mina ögon var döda, jag kunde knappt återhämta mig.*

I den sista stycket får vi ännu mer information angående larvernas utseende då ordet *larva* här används för att beskriva hur personen ser ut som en larv, vilket har tolkats som att han är

[31] Smith, Martin S. *Petronii Arbitri Cena Trimalchionis.* 2 uppl. Oxford: Oxford University press, 1975, 74.
[32] Detta stycke är otydlig och har diskuterats.
[33] *in larvam* förekommer också.

”blek som ett spöke”. Detta tillsammans med den alternativa betydelsen som ”skelett” vittnar om att larver i motsats till de svarta lemurerna möjligtvis troddes vara vita till färgen vilket enligt Felton i antik litteratur är ett mindre vanligt sätt att beskriva spöken på.[34]

6.3.2. Slutsats om larver

Ordets alternativa betydelse som teatermask, dödsmask och skelett överensstämmer med beskrivningarna av larver som människoliknande och ger oss en tydligare bild om larverna än lemurerna och manerna i fråga om utseende. När de uppträder inför människor antar de oftast människoliknande form, särskilt så hos Apuleius. Herbert J. Rose föreslår att detta har sitt ursprung i att de tidiga italiska folken tänkte sig spöken som gengående lik.[35] Larvernas interaktioner i spöklik och andlig form med människor och den mänskliga världen beskrivs genomgående som illvilliga och farliga till skillnad från de något skilda beskrivningarna av lemurer och maner. De är dessutom de enda av dessa tre sorters andar som kan gastkrama, besätta eller kontrollera människor och deras sinnen. Deras koppling till de döda blir däremot något otydligare då endast ordets etymologiska ursprung samt Apuleius påstående att de härstammar från döda människors själar vittnar om detta.

7. Högtider kopplade till maner, lemurer och larver

I mitt försök att komma de här varelser närmare inpå livet kommer jag nu nämna något om de högtider som firades till deras ära då de möjligtvis kan ge oss en tydligare bild av relationen människa och ande emellan. Dessa högtider är de tidigare nämnda *parentalia*, *feralia* och *lemuria*. Den bästa beskrivningen vi har av dem finner vi i Ovidius *Fasti* som tidigare citerats i denna uppsats och detta avsnitt bygger framför allt på hans material.

7.1. Parentalia & feralia

Parentalian firades från den 13 februari till den 21 februari då den kulminerade i feralian. Dessa högtider firades till de döda förfädernas ära och medan parentalian firades i hemmet så firades feralian till skillnad från de flesta andra högtider vid förfädernas gravar utanför

[34] Felton. 1999. 17.
[35] Rose 1930. 133.

staden.[36] Familjen skulle hedra och blidka sina förfäder genom att placera gåvor vid gravarna utanför stadens gräns, *pomerium*. Detta beskriver Ovidius på följande sätt:

...Animas placate paternas	*Blidka fädernas själar och bringa små*
parvaque in extinctas munera ferte pyras.	*gåvor till de utslocknade bålen.*
*Parva petunt **manes**, pietas pro divite grata est*	***Manerna** begär lite, fromhet föredras framför*
munere: non avidos Styx habet ima deos,	*dyra gåvor: inga giriga gudar bor i Styx djup,*
tegula porrectis satis est velata coronis	*för gravarna räcker det med en*
et sparsae fruges parcaque mica salis	*blomsterkrans, spridda frukter, några saltkorn,*
inque mero mollita Ceres violaeque solutae:	*bröd doppat i vin eller spridda violer: dessa*
haec habeat media testa relicta via.	*bör plceras på en sten lämnad i vägens mitt.*
(Ovidius. Fasti 2.533-540)	

Här framgår det tydligt att manerna är de döda förfädernas andar samt att de är goda så länge de levande uppmärksammar dem med gåvor.

Likt Ovidius behandlar Varro feralian i sitt verk *De lingua Latina* och gör ett försök att förklara ordets etymologi. Här används inte ordet *manes*, utan istället refererar han till *dii inferi* – de andar som bor i underjorden av vilka manerna är en grupp, närmare just den grupp som Ovidius hävdar vördas under feralian.

Feralia ab inferis et ferendo, quod ferunt tum	*Feralia av inferi och ferre[37], eftersom de bär*
epulas ad sepulcrum quibus ius ibi parentare.	*mat till gravarna till dem som man bör hedra*
(Varro VI.13–14)	*med offer.*

7.2. Lemuria

Likt parentalian och feralian kommer vår främsta beskrivning av lemurian från Ovidius verk *Fasti*. Lemurian firades för att både lugna och jaga bort lemurerna den 9:e, 11:e och 13:e maj när lemurerna sades härja runt i staden, och var enligt Ovidius en äldre högtid än parentalian

[36] Felton. Debbie. *Haunted Greece and Rome: ghost stories from classical antiquity*. University of Texas Press: Austin. 1999. 13.
[37] *Inferi* betyder ”de underjordiska”. *Ferre* betyder ”att bära”.

och feralian.[38] I den romerska kalendern kategoriserades dessa dagar som *nefasti*. Således skulle inga bröllop, religiösa tempelceremonier äga rum, och ingen handel eller geschäft fick försiggå. Detta är värt att uppmärksamma då ceremonin tillägnad manerna – *feralia* – klassades som *fasti* och således kan denna klassifikation vidare tyda på synen på lemurer som illvilliga och lömska väsen.

Enligt Ovidius instiftades festivalen av Romulus på begäran av hans döde bror Remus sedan denne uppenbarat sig för sina adoptivföräldrar Faustulus och Acca under natten och beklagat sig över att Celer mördat honom och att han hamnat i underjorden sitt gudomliga arv till trots.[39] Festivalen hade enligt Ovidius till en början namnet ”*Remuria”* efter Remus vilket med tiden blev ”*lemuria*”. Remus blir i Ovidius berättelse den första romerska lemuren efter att han begravts. Hans vålnad beskrivs som en mumlande och bloddrypande eterisk skepnad av hans forna jag. I denna text förstärks också lemurernas koppling till ond bråd död, natten och mörkret. Något som visar på att även de har en anknytning till underjorden och är så kallade ktoniska varelser, särskilt i Remus fall. Denna koppling till underjorden bör dock enligt filologen Jack Winkler inte *i sig* ses som ett uttalande om deras ondska eller godhet då även manerna som oftast beskrivs som goda också anses vara ktoniska varelser (se avsnittet om manerna).[40]

Enligt riten ska familjens överhuvud vid midnatt barfota vandra runt i hemmet och med händer tvättade i källvatten kasta svarta bönor bakom sig samtidigt som han nio gånger säger orden: *Haec ego mitto, his redimo meque meosque fabis*.[41] Lemurerna sägs följa efter och samla ihop de svarta bönorna. Fadern tvättar åter händerna för att sedan skramla högt med bronsredskap och för att slutligen jaga bort lemurerna säger han formeln ”*Manes exite paterni*”[42]. När detta gjorts kan fadern till slut säkert vända sig om.[43]

Till skillnad från parentalian och feralian så är Ovidius här mycket mer noga med högtidens ritual och dess utförande. Även Varro nämner svarta bönor som den gåvan man ska ge till andarna, (*quibus temporibus in sacris fabam iactant ac dicunt se lemurios domo extra ianuam*

[38] Granzow-Busch, Niels-Peter. “Romeinen waren bang voor heksen en spoken”. *Historia*. 2016-5-10. https://historianet.nl/beschavingen/romeinse-rijk/romeinen-waren-bang-voor-heksen-en-spoken (Hämtad 2020-11-9): Fowler, W. W 106–109: Ovidius. *Fasti*. 5.423.

[39] Ovidius beskrivning av mordet på Remus skiljer sig något från Livius beskrivning. Hos Ovidius är det exempelvis Celer som dödar Remus.

[40] Winkler, Jack. “Lollianos and the Desperadoes.” *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 100, 1980, p. 155–181. JSTOR, Hämtad 14/9–2020. 162: Varro. *De Lingua Latina*. 6.13. Översatt av Kent, Roland G. Utgiven av W. Heinemann: London, 1938, p. 186–7: Ovidius, *Fasti*. 5.457

[41] Dessa kastar jag. Med dessa bönor löser jag mig och de mina. Ovidius, *Fasti*. 5.438-39

[42] Försvinn, fäderneandar. Ovidius *Fasti*. 443

[43] Ovidius, *Fasti*. 5.430-46

eicere[44]) en gåva som till skillnad från de gåvor som gavs under feralian är specificerad och som tillsammans med källvattnet vidare tyder på lemurernas ktoniska natur.[45] Vidare bör uppmärksammas att Ovidius i texten och framför allt i den andra formeln använder ordet *manes* medan han mot slutet skriver att de dödas själar även kallas för *lemures* (*mox etiam lemures animas dixere silentum*[46]) vilket skulle gå emot det faktum att *manes* brukar ses som den allmänna termen för de dödas andar. Detta stycke har således gett upphov till en mängd diskussioner om skillnaden mellan maner och lemurer.[47]

8. Analys och diskussion

8.1. Relationen mellan maner och lemurer

I min tidigare analys av verket *fasti* framkommer en viss diskrepans i Ovidius användande av orden *lemures* och *manes* i jämförelse med hur vi sett att de brukar beskrivas i både antik och modern litteratur.[48] Med undantag för Remus spöke (se avsnitt *lemuria*) ger Ovidius själv ingen detaljerad beskrivning av vare sig maners eller lemurers utseende utan nämner endast att lemurer är farliga, men utifrån det han och andra författare som Petronius och Vergilius skriver (*Id cinerem aut manes credis sentire*/*curare sepultos*)[49] antyds en från manernas håll likgiltig inställning gentemot de levande. Lemurerna å andra sidan beskrivs både av Horatius och Persius samt i de scholier som behandlar deras verk som farliga och ondskefulla. Diskrepansen i detta stycke kommer ur att Ovidius synes använda de två orden utbytbart och menar att man i de två formlerna tilltalar lemurerna med ordet *manes*, men att namnet på de dödas skara även är *lemures* (*mox etiam lemures animas dixere silentum*).[50] Denna användning av orden *manes* och *lemures* i Ovidius beskrivning av lemurian (se avsnittet *lemuria*) både inom verket *Fasti* och i förhållande till andra romerska författare är något som diskuterats av diverse forskare. George Thaniel menar exempelvis att det under augusteisk tid måste ha funnits någon typ av tabu över orden *lemures* och *larva*. Detta skulle då ha fått Ovidius och andra författare att föredra användningen av ordet *manes* som en eufemism,

[44] *Vid den tiden kastar de bönor och säger sig köra ut lemurerna ur huset genom dörren*. Varro. fragment. 18 De Vita Populi Romani
[45] Lux. 2008. 5
[46] *Snart blev lemurer det namn man gav åt de tigandes själar i underjorden.* (Ingvar Björkesson)
[47] Ovidius, *Fasti*. 5.469-70
[48] Wästerbro. 24–26: Ovidius *Fasti* 2.533-540 (se avsnitt: *maner i underjorden*): [48] Dumezil. 1977. 366
[49] *Tror du att askan eller de begravdas andar bryr sig om din sorg?*
[50] *Snart blev lemurer det namn man gav åt de tigandes själar*

vilket skulle kunna förklara varför orden *lemures* och *larva* är så sällsynta.[51] Thaniel finner stöd för detta i de faktum att lemurians dagar klassas som *nefasti*, att orden *lemures* och *larva* vid denna tid endast återfinns i den mer folkliga litteraturen och att orden i Plautus komedier och i Petronius *Satyricon* inte yttras av societetskaraktärer utan av folk av lägre ställning, som exempelvis slavar, handelsmän och soldater (se avsnitt: *larver*).[52] Georges Dumezil menar dock att *manes* här används istället för *lemures* enbart för att diktens metrik (elegiskt distikon) ska gå ihop, men att de fortfarande är olika varelser.[53] Han förkastar Latte som med stöd hos Rose och Fowler menar att Ovidius av misstag blandar ihop de två orden.[54] En annan möjlighet är att Ovidius anser orden vara synonyma. Detta kommer ur det faktum att romarna använde ordet *manes* för att beteckna underjorden och dess invånare som helhet.[55] Tidigare i verket beskriver Ovidius dock manerna, likt många av antikens författare, som fredliga eller åtminstone inte aktivt illvilliga gentemot människor,[56] något som inte överensstämmer med hans och andra antika författares beskrivningar av lemurerna som skrämmande och farliga.[57]

Andra hypoteser är att lemurerna ansågs vara en särskild typ av maner och således lyssnade till samma ord som tilltal, att ordet *manes* används av familjefadern endast som ett artighetsord för att hamna på god fot med dessa olycksbringande varelser, snarlikt den hypotes om ett möjligt tabu som Thaniel framför.[58]
Jag skulle dock vilja presentera en annan möjlig hypotes, nämligen att manerna är goda så länge de håller sig under jorden och får den uppvaktning de begär, men kan vara hotfulla och fientliga när de uppträder bland de levande och i princip blir synonyma med lemurer. Anledningen till att manerna återvänder från Hades verkar framför allt vara för att utkräva hämnd på den som ligger bakom deras död så som exempelvis Agrippina d.y. och Galba hos Suetonius samt Verginia hos Plinius d.y. Detta är ett tema som även återkommer i andra kulturer som exempelvis *Kerer* (gr. *Κῆρες*) och Erinyer (gr. *Ἐρινύες*) i antikens Grekland.[59]

[51] Thaniel. 187: Lux. 10–12.
[52] Thaniel pekar bland annat på hur Horatius använder orden *larva* och *lemures* i både sina Epistlar och Satirer, men inte i sina mer seriösa och högtidliga Oden. Thaniel. 187.
[53] Dumezil, 367.
[54] Latte. 1960. 99, 2: Fowler, W. W. 106–109
[55] Lux. 8–11: Dumezil, 1977. 365
[56] "parva petunt manes", "Id cinerem aut manes credis sentire sepultos."
[57] "Umbras vagantes […]et ideo metuendas", "Umbras terribiles", "Nec viduae taedis eadem nec virginis apta tempora: quae nupsit, non diuturna fuit."
[58] Thaniel. 187: Fowler. 106–109
[59] Hesiodos. *Theogonia*. 211

Klart framgår dock att lemurerna är starkt kopplande till manerna eller helt enkelt är en typ av maner, nämligen de som vilket tidigare nämnts inte begravts på korrekt sätt, inte hedrats tillräckligt under parentalian och feralian samt dött i förtid eller på ett våldsamt sätt. Då romarna ofta tänkte sig de döda i underjorden som en enda stor hord istället för individuella själar så är det möjligt att lemurerna helt enkelt sågs som en del av denna hop och således kan gränsen mellan dem varit suddig även för antikens romare och särskilt så i de fall då maner och lemurer uppenbarar sig utanför Hades.[60]

8.2. Betydelseförändring av ordet *larva* över tiden

I de textstycken jag valt som behandlar larver märks en tydlig utveckling med tiden.
Hos Plautus framstår larver, när ordet inte används i betydelsen ansiktsmask eller som skällsord, antingen som osynliga formlösa andar som kan gastkrama, besätta eller kontrollera människor och deras humör. När de senare dyker upp under hundratalen e.v.t. till exempel hos Apuleius så tar de istället formen av någon typ av gengångare eller zombie. Larven i Apuleius *Metamorphoses* uppträder exempelvis som ett genom nekromanti återupplivat lik som fysiskt kan interagera med världen. Detta går ihop med Rose hypotes som säger att tidiga italiska folk tänkte sig att spöken var fysiska lik som går igen och inte den dödes själ i eterisk skepnad. Hon stödjer detta på att orden *larva* och *manes* har alternativa betydelser som fantom/skelett respektive spöke/lik.[61] Den alternativa betydelsen hos ordet *larva* som skelett eller vålnad, vilket tyder på ett antropomorft utseende synes dock i de texter jag undersökt främst dyka upp under augusteisk tid hos författare som just Apuleius och Petronius (se avsnitt: *larver*).

8.3. Utseendemässig gestaltning

Ifråga om lemurers och larvers färg synes antikens författare i stort vara överens; lemurer är svarta och larver är vita och dessa färgers möjliga betydelse är också intressant i denna uppsats. I lemurernas fall kan den svarta färgen som tidigare nämnts tyda på kopplingar till underjorden. Felton som menar att den svarta färgen ses som särskilt skrämmande finner åter igen stöd i det faktum att orden *niger* och ordet *ater* båda har den sekundära betydelsen som ond eller olycksbringande. Felton pekar ut att Russels antropologiska förklaring – att gravbålens förkolnade rester och svarta rök gav upphov till den svarta färgen – undgår det

[60] Man skulle möjligtvis kunna likna detta vid hur vi idag talar och skriver om exempelvis spöken, gastar, gengångare och maror med olika definition beroende på sammanhanget.
[61] Rose. 1930. 133.

faktum att den döde inte skulle ha någon anledning att återvända till och hemsöka de levandes värld ifall hen begravts eller kremerats, men tillsammans med Winkler som använder samma förklaring som ett möjligt ursprung till underjordens beskrivning som mörk, svart och dyster kan det tyda på att kremeringen av de döda gav upphov till hur de döda uppfattades även utanför hades.[62] Det är även möjligt att lemurer är en typ av maner som Persius scholie hävdar (*Lemures dicuntur dii manes, quos graeci δαίμονας vocant*)[63] och att de således skulle kunna ha ett snarlikt utseende. Larvernas vita färg har ett mer lättförklarligt ursprung, nämligen ett skelettets vita färg och den vita färg som infinner sig i en död kropp vid likblekhet. I Petronius *Satyricon* (se avsnitt: *larver*) används just ordet *larva* för både skelett (*larvam argenteam attulit servus*)[64] och blekhet (*ut larua intravi*).[65] Apuleius som i berättelsen om mjölnarens fru ger oss den mest detaljerade beskrivningen av larver beskriver dem som fysiska återupplivade lik.[66] Manerna beskrivs inte med någon speciell färg, men beskrivs likt lemurerna och i motsats till larverna som eteriska skepnader med mänskligt utseende. Den beskrivning av maner vi får av Plinius d.y. (se avsnitt: *maner*) liknar den som Ovidius ger av Remus lemur (se avsnitt: *lemurer*) då bägge beskrivs som just skuggvarelser med det utseende de haft i dödsögonblicket.

8.4. Interaktioner med människor

Alla tre typer av andar som jag valt att undersöka interagerar på något vis med de levande och gör detta på en mängd olika sätt så som gastkramning, åsamkande av fysisk skada eller avvärjande.

När Remus som lemur visar sig för Acca och Faustulus så gör han det i en dröm på eget bevåg medan manen som visar sig för Athenodorus gör det i vaket tillstånd och inte synes ha något val då den är bunden till platsen och således inte kan återvända till underjorden. Remus vålnad kan dessutom tala vilket Plinius spöke inte verkar kunna, utan istället måste peka och vinka för att få Athenodorus att följa honom. Övriga interaktioner mellan å ena sidan maner och lemurer och å andra sidan människor är alla rätt så snarlika. Maner och lemurer kan åsamka fysisk skada på människor genom att exempelvis knuffa dem ur sängen i kejsare

[62] Felton. 15–17
[63] *Lemurer kallas de maner som grekerna benämner daimonas*
[64] *En slav bar in ett skelett i silver*. Petronius *Satyricon*
[65] *Blek som ett lik slev jag in*. Petronius *Satyricon*
[66] Apuleius. Metamorphoses. 9.22-31. Apuleius beskriver vålnaden som vad vi i Sverige kanske skulle kalla en gengångare, med vitblek hud, sargad kropp, grått ovårdat hår täckt i aska som hänger ner framför ansiktet samt med slitna kläder och bara fötter (se avsnitt: *larver*).

Othos fall (se avsnitt: *maner*) eller helt enkelt döda dem som i Plinius beskrivning av Verginias man eller Ovidius beskrivning av lemurer i allmänhet (se avsnitt *maner* respektive *lemurer*).

I fråga om avvärjande av andar ger Ovidius oss den mest detaljerade beskrivningen i sin skildring av lemurians firande (se avsnitt: *lemuria*). Familjefadern ska vid midnatt gå barfota runt i huset och med nytvättade händer kasta svarta bönor bakom sig samtidigt som han nio gånger uppger frasen: *Haec ego mitto, his redimo meque meosque fabis*.[67] Fadern tvättar händerna igen och skramlar högt med bronsredskap. Till sist säger han: *Manes exite paterni*[68] för att till slut köra ut dem. När detta gjorts kan fadern säkert vända sig om. Denna rit går tydligen ut på ett utbyte mellan lemurer och människor. Familjefader säger sig friköpa sin familj (*redimere*), men vad han köper dem fria ifrån är oklart. En möjlighet kan vara att familjen skulle råka ut för någon typ av olycka ifall riten inte utfördes eller utfördes på fel sätt. Familjefadern skulle i så fall köpa sig fri från larvernas inflytande och påverkan fram till nästa års lemuria.

Enligt Suetonius försökte både Nero och Otho avvärja de maner som plågade dem. Nero sammankallade ett antal magikunniga som försökte göra detta genom att först tillkalla hennes ande från underjorden för att sedan avvärja den. Om kejsare Otho skriver Suetonius att: *Han (Otho) försökte med allsköns offer blidka Galbas ande*. Vi får dock ingen information om deras tillvägagångssätt eller huruvida det lyckades.

I Apuleius *Metamorphoses* får vi se hur en kvinna med magiska krafter kan återuppväcka döda personer som i texten kallas för *larvae*, men någon information om hennes tillvägagångssätt ges inte. Larvens interaktioner med mjölnaren är något tydligare beskrivna. Som tidigare nämnts kan larven fysiskt interagera med omgivningen, vilket den gör först genom att lägga sin hand på mjölnarens axel och sedan genom att döda honom och hänga upp hans lik i taket och barrikadera dörren. Detta skiljer sig från hur larver agerar hos Plautus då de i hans pjäser istället besätter människor och får dem att agera utifrån sin vilja.

[67] *Dessa kastar jag. Med dessa bönor löser jag mig och de mina.*
[68] *Försvinn fädernesandar!*

9. Slutsats

Mitt syfte med denna uppsats har varit att utröna och förtydliga romarnas uppfattning av manernas, lemurernas och larvernas natur och relation till människorna. Detta för att få en tydligare bild av dessa varelser som ofta strikt kategoriserats, men som vid närmare undersökning framstår som mer enigmatiska.

Min analys pekar på att det bland romerska författare har funnits en samlad uppfattning av dessa väsen som i grund och botten följer den kategoriseringen som jag tidigare pekat på hos bland andra Augustinus som goda, onda eller neutrala. Dessa väsen följer dock denna kategorisering endast löst och med reservationer. Detta blir tydligast i manernas fall då synen på manerna som fredliga och passiva synes hålla endast med den reservation som jag framfört i diskussionsavsnittet: Att de agerar på ett fredligt sätt och kan stanna i underjorden så länge en människa dött en naturlig död och begravts på rätt sätt. När de istället dyker upp ovan jord gör de oftast det för att söka hämnd eller till följd av att begravningen inte skett på rätt sätt, och agerar då på ett mer hotfullt och skrämmande sätt. Detta liknar den traditionella beskrivningen av lemurer och exakt var gränsen mellan dem går blir svårt att urskilja, då de båda synes vara döda personers andar som man bör frukta och se upp för. Min analys ger stöd till detta samt även till att lemurer ansågs vara nära besläktade med maner eller utgjorde en typ av maner. Den stödjer även Thaniels hypotes: att det under augusteisk tid fanns ett tabu över lemurer och larver och att författare under denna tid således föredrog att använda ordet *manes* istället för *lemures* och *larvae*. Lemurer dyker dock, till skillnad från manerna, endast upp ovan jord och då på grund av ond bråd död, felaktig begravning eller för att utkräva hämnd. Till skillnad från larverna framgår en tydligare uppfattning om att både maner och lemurer kan blidkas eller avvärjas på olika sätt. Detta framkommer tydligast i ritualerna som enligt Ovidius och Varro bör utföras under lemurian och feralian samt i Suetonius kejsarbiografier.

Larverna tar, i de texter jag hittat, två väldigt olika former. De uppträder å ena sidan som formlösa onda andar som besätter och kan kontrollera folk, å andra som återuppväckta människolik, även de ondskefulla och farliga. Beskrivningen av larver som formlösa andar som besätter folk försvinner dock med tiden och återfinns inte i mina senare efteraugusteiska källor medan deras alternativa aspekt som fysiska och antropomorfa varelser förblir oförändrad.

Det är naturligtvis svårt att veta exakt vad en antik författare vill få fram med ett särskilt begrepp. Icke desto mindre har jag hos de författare jag undersökt hittat de ovan nämnda likheterna och skillnaderna dessa andar emellan. Liknande ord i svenskan så som spöke, gast och gengångare skulle möjligtvis även de vid närmare studie visa sig ha olika egenskaper som både skiljer dem åt och liknar varandra. Särskilt så i en jämförelse av den forna allmogens och dagens språkbruk.

10. Bibliografi

10.1. Moderna källor

De Vaan, Michael Arnoud Cor. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Koninklijke Brill NV: Leiden. 2008.

Dumezil, Georges. *Archaic Roman Religion*. Övers. Philip Krapp. University of Chicago Press: Chicago. 1970.

Felton. Debbie. *Haunted Greece and Rome: ghost stories from classical antiquity*. University of Texas Press: Austin. 1999.

Fay, Edwin W. "Contested Etymologies." *The Classical Review*, vol. 11, no. 1, 1897, 12–15. JSTOR, www.jstor.org/stable/692974.

Fowler, Willam Warde. *The Roman festivals of the period of the Republic; an introduction to the study of the religion of the Romans*. Macmillan and co., limited: New York. 1899

Gager, John. G. *Curse Tablets and Binding Spells from the Ancient World*. Oxford University Press. Inc: New York. 1992.

Granzow-Busch, Niels-Peter. Romeinen waren bang voor heksen en spoken. *Historia*. 2016-5-10. https://historianet.nl/beschavingen/romeinse-rijk/romeinen-waren-bang-voor-heksen-en-spoken

Granzow-Busch, Niels-Peter. Romeinen spraken vloeken over elkaar uit, *Historia*. 2017-04-12. https://historianet.nl/beschavingen/romeinse-rijk/romeinen-spraken-vloeken-over-elkaar-uit.

Henrikson, Alf. *Antikens Historiker*. 3 uppl. Bonniers Grafiska Industrier: Stockholm. 1985

Hauthal, Ferdinand. *Acronis et Porphyrionis Commentarii in Q. Horatium Flaccum, Vol. 2.* Springer: Berlin. 1864–66.

Jahn, Otto. *Satirarum liber; cum scholiis antiquis*. Leipzig: Breitkopf. 1843.

Latte, Kurt. *Römische Religionswissenschaft*. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung: München. 1960

Lux, Jarrod. *Examination of Lemures and Lemuria*. University of Florida, 2008

Smith, Martin S. *Petronii Arbitri Cena Trimalchionis.* 2 uppl. Oxford University press: Oxford. 1975

Thiel, Mathias. Winge, Johan *NE:s Latin-Svenska ordbok*. 3:e upplagan. Författarna och NE. Nationalencyklopedin AB. Livolia Print: Riga. 2017.

Västerbro, Magnus. *Vålnadens Historia: Spöken, Skeptiker och drömmen om den odödliga själen*. Volante: Stockholm. 2019

Thaniel, George. "Lemures and Larvae." *The American Journal of Philology, vol. 94, no. 2,* 1973, p. 182–187. JSTOR, www.jstor.org/stable/294451.

Riley, Henry Thomas. *The Comedies of Plautus.* G. Bell and Sons: London. 1912.

Rose, Herbert. Jennings. "Ancient Italian Beliefs Concerning the Soul." *The Classical Quarterly*, vol. 24, no. 3/4, 1930, pp. 129–135. JSTOR, www.jstor.org/stable/637124.

Russell, W.M.S. "Greek and Roman Ghosts". *The Folklore of Ghosts*. Cambridge. 1981

Winkler, Jack. "Lollianos and the Desperadoes." *The Journal of Hellenic Studies, vol. 100*, 1980, 155–181.

Wissowa, G. et al., eds. *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*. Vol 12, 2. J. B. Metzler: Stuttgart. 1893–1978.

10.2. Antika källor och översättningar

Apuleius. *Apologia, florida, de deo socratis*. Jones, Christopher P. Harvard University Press: Cambridge. 2017: *Metamorphoses (The Golden Ass), Volume I: Books 1-6*. Ed. J. Arthur Hanson. Harvard University Press: Cambridge. 1996.

Augustinus. *City of God, Volume I: Books 1-3.* Ed. George E. McCracken. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1957.

Hesiodos. *Theogony. Works and Days. Testimonia.* Ed. Glenn W. Most. Harvard University Press: Cambridge. 2018

Horatius. Horace. *Satires. Epistles. The Art of Poetry.* Översatt av H. Rushton Fairclough. Harvard University Press: Cambridge. 1926: *Satires. Epistles. The Art of Poetry*. Översatt av H. Rushton Fairclough. Harvard University Press: Cambridge 1926.

Juvenalis. Smith, Martin S. *Petronii Arbitri Cena Trimalchionis.* 2 uppl. Oxford University press: Oxford. 1975

Ovidius. *Fasti*. Översatt av James G. Frazer. Reviderad av G. P. Goold. Harvard University Press: Cambridge, 1931: *Metamorphoses, Volume I: Books 1–8.* Ed. Frank Justus Miller. Uppdaterad av G. P. Goold. Harvard University Press: Cambridge, 1916.

Persius. *Juvenal and Persius.* Ed. Susanna Morton Braund. Harvard University Press: Cambridge. 2004.

Petronius. Smith, Martin S. *Petronii Arbitri Cena Trimalchionis.* 2 uppl. Oxford University press: Oxford. 1975: *Satyricon. Apocolocyntosis.* Ed. Michael Heseltine, W. H. D. Rouse. Uppdaterad av E. H. Warmington. Harvard University Press: Cambridge. 1913.

Plautus. *Amphitryon. The Comedy of Asses. The Pot of Gold. The Two Bacchises. The Captives*: *Casina. The Casket Comedy. Curculio. Epidicus. The Two Menaechmuses*. Ed. Wolfgang de Melo. Harvard University Press: Cambridge, 2011.

Plinius d.y. Lewis. John Delaware. *The letters of the younger Pliny; literally translated by John Delaware Lewis*. Trübner: London. 1879.

Silius Italicus. *Punica, Volume II: Books 9-17.* Översatt av J. D. Duff. Loeb Classical Library 278. Harvard University Press: Cambridge, 1934: Punica *Corpus Poetarum Latinorum*. Vol. 3, Bearbetad av W. C. Summers, 1905.

Suetonius. *Lives of the Caesars, Vol I: Julius. Augustus. Tiberius. Gaius. Caligula*. Översatt av J. C. Rolfe. Harvard University Press: Cambridge 1914: *Lives of the Caesars, Vol II: Claudius. Nero. Galba, Otho, and Vitellius. Vespasian. Titus, Domitian.* Översatt av J. C. Rolfe. Harvard University Press: Cambridge. 1914.

Varro. *De Lingua Latina*. 6.13. Översatt av Kent, Roland G: W. Heinemann: London, 1938. Fragment 18 av *De vita polpuli romani*

10.3. Databaser

Perseus Digital Library
Loeb classical library
Pachard Humanities Institute
Jstor
Poetry in translation
Encyclopædia Britannica